

UOT:811.

**İNGİLİS, AZƏRBAYCAN VƏ RUS DİLLƏRİNDƏ FRAZEOLÖJİ  
VAHİDLƏRİN FƏRQLİ VƏ OXŞAR MƏQAMLARI*****Quliyeva Təranə Ələsgər qızı, Abbasova Natavan Bəkir qızı,******Məmmədova Arzu Edil qızı******Sumqayıt Dövlət Universiteti******Tarana.quliyeva@sdu.edu.az Natavan.abbasova@sdu.edu.az******Arzu.mammadova@sdu.edu.az***

**Xülasə:** *Millətlərarası frazeologiyanın əmələ gəlmə yollarından biri də müxtəlif dillərdə istər məzmun, istərsə də ifadə planının uyğunluğu ilə səciyyələnən frazeoloji paralelliyyənin sərbəst surətdə, bir-birindən asılı olmadan meydana çıxması ilə bağlıdır. Bir çox frazeoloji paralellərin təşəkkülü ilkin sərbəst söz birləşmələrinin eyni cür yenidən mənalandırılmasına əsaslanıb, lingvistik universalqlar və insan mövcudiyyətinin universallaşdırılmasının təsiri ilə müəyyən edilir.*

**Açar sözlər:** frazeoloji vahidlər, rus dili, azərbaycan dili, ingilis dili

**Ключевые слова:** фразеологические единицы, русский язык, азербайджанский язык, английский язык

**Keywords:** phraseological units, Russian language, Azerbaijani language, English language

**Giriş.** Müxtəlif dillərdə sözlərin analogi dəyişkən birləşmələrinin eyni cür yenidən mənalandırılması ayrı-ayrılıqda (tək-tək) yaxud birgə, toplu halında metaforik, metonimik köçürmə və obrazlı müqaisə xətti üzrə baş verir.

Tədqiqatların göstərdiyi kimi, frazeoloji paralellərin əksərini metaforik köçürmə təşkil edir. Buraya aşağıdakı frazebirləşmələri aid etmək olar:

Ing.: step by step, шаг за шагом- azərb.: adımbaaddım, addım-addım, qarabaqara.

Ing.: shoulder to shoulder, rus: плечом к плечу, azərb.: çiyin çiyinə.

Metaforik frazeoloji paralelliklərlə müqayisədə metonimik köçürmə nisbətən az yer tutur:

Ing: tighten one's belt, rus : затянуть потуже пояс – azərb: toqqanı (qayıışı) bərk çəkmək.

Obrazlı müqayisəyə əsaslanan frazeoloji paralelliklər bundan da kiçik qrup təşkil edir.

Ing.: spring up like a mushroom (yaxud, like mushrooms).

rus.: расти как грибы (после дождя), azərb.: yağışdan sonra göbələk kimi artmaq.

Universalqlar sırasına müxtəlif səciyyəli tabularla əlaqədar olan evfemistik əvəzetmələr də aiddir. Bunlar daha çox insan həyatının məhrəmanə, intim, reklam edilməyən tərəflərinə aid olur [1].

**Əsas hissə.** Müxtəlif dillərə aid olan bir qism materiallar struktur baxımdan xeyli fərqlidirlər. Onlar arasındakı oxşarlıq onların motivi, meydanaçıxma səbəbi ilə bağlıdır. Bunlardan aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

Ing.: in a certain (delicate yaxud, interesting) condition, в положении-azərbaycan dilində ikicanlı, ağırayaqlı, boylu,hamilə (hamilə olmaq feili ilə)

Azərbaycan dilinin frazeoloji sistemi bu qəbildən olan frazeologizimlərlə xüsusilə zəngindir. Başqa dillərdə müqabilini tapmaq çətin olsa da, onların bəzilərini burada qeyd etməyi vacib bilir.

Uşağa qalmaq-hamilə vəziyyətinə düşmək,

Boynuna uşaq düşmək.

Uşaq salmaq – qeyri-təbii şəkildə uşağı olmaq,  
Uşağı xərc etmək (dan.)—ib.ana bətnində olan uşağı ölmək [7].  
Bu cür efemistik frazeoloji birləşmələrin qismi ölüm prosesi (hadisəsi) ilə bağlıdır:  
Rəhmətə getmək, ölmək(allah rəhmətinə çatmaq), Allahın rəhmətinə getmək, Vəfat etmək.

Axıncı frazebirləşmənin birinci tərkib hissəsi motivini itirsə də, bütövlükdə evfemizm nəzakət məqamında ölməyi bildirir. Bu səciyyəli evfemizmlərin bir qismi isə islam dininin bəzi adət və mərasimlər ilə bağlıdır. Bunlardan aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

Sünnət etmək - uşağın pülüyünü kəsməklə icra edilən dini mərasim, mərasim hərəkəti.

Sünnət toyu-həmin hadisə ilə əlaqədar icra edilən şadyanalıq (toy mərasimi)

Kiçik toy bundan qabaq qeyd edilən hadisənin əsil toyla müqayisə yolu ilə ifadəsi.

Böyük toy –ailə qurmaqla bağlı olan şadlıq məclisinin ifadəsi

Qeyd etmək lazımdır ki, həmin hadisə sadəcə olaraq toy sözü ilə ifadə olunur. Amma müəyyən situasiyada həmin hadisə kiçik toy frazebirləşməsi ilə müqayisə yolu ilə böyük toy şəklində də ifadə olunur [4].

Danışmaq gümüşdür, danışmamaq qızıl, ancaq o, müxtəsər variantda olan frazebirləşmə vermir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilində susmağı təqdir edən başqa frazeologizmlər də vardır: Doğrusun söylə, ata min qaç!, Dilini saxla, başın salamat olsun!

Azərbaycan dilində bir çox başqa frazeoloji birləşmələr vardır ki, qeyd olunan hadisəyə müvafiq gəlir: Sən çaldın! Gətir bağla dilimə! Əsnəmək əsnəmək gətirər. Bunların hər birinin arxasında müvafiq nitq vahidləri dayanır.

**Qeyri-real obrazla bağlı əlaqə və assosiasiyalar.** ing.: sell oneself (yaxud one's soul) to the devil. Rus.: продавать свою душу дьяволу [8].

Azərbaycan dilində həmin təsəvvürün əksini bildiren belə bir frazeoloji birləşmə vardır: şeytana pəriş tikmək. O, hiyləgərlikdə, kələkbazlıqda hətta şeytana üstün gələ bilən adam barəsində deyilir (o, şeytana pəriş tikər!)

Ing.: go to the devil, rus: пойти к черту, azerb.: cəhənəm (ə) olmaq rədd olmaq.

Nümunələrdən göründüyü kimi, ingilis və rus dillərindəki frazebirləşmələr eyni mənbədən gəlmişlər. Azərbaycan dilinə məxsus olan frazeologizmlərin heç birində bunların tərkib hissələrinin eyni olması da, onların ümumi semantikasi tamamilə bir-birinə müvafiq gəlir.

**Xəyali şəraitlə bağlı olan frazebirləşmələr.** ing.: read between the lines, rus: читать между строк ( yaxud.строчек), azerb.: sətirələr arasında oxuma.

Amma bu axıncı o, biri dillərə məxsus olan frazeoloji birləşmələrin müqabili olmayıb, hərfi tərcümədir, həmçinin müq.ət: sətirəlti başa düşmək, Azərbaycan dilində buna yaxın olan bir təsəvvür **sətirəlti mənə** frazeoloji birləşməsi ilə ifadə olunur.

**Xəyali obrazla bağlı olan frazebirləşmələr.** ing.: the milky way, rus: млечный путь-azerb: kəhkəşan-süd yolu, Hacılar yolu [Ərəb və fars sözləri lüğəti. Bakı,1967, s.287].

Davam etmə (davamiyyət), uzanma bildirən frazeologizmlər:

Ing.: day and night, rus: млечный путь [3], azerb.: gecə-gündüz, dan, gecəbəgündüz.

Misallardan göründüyü kimi qeyd olunan dillərə məxsus frazeoloji birləşmələrin hamısında əsas təşkilədicilər eynidir (gecə və gündüz) mənasında olan sözlər. İngilis, rus dilləri materialları ilə Azərbaycan dilinə məxsus frazeoloji birləşmələr arasındakı fərq yalnız bağlayıcı vasitələrdədir (and, rus dilində vasitə halı; Azərbaycan dilində sadalama-qarşılaşdırma (əkslik) münasibəti-ba-aralıq şəkilçisi).

Nəbatat, heyvanat aləmi ilə bağlı olan frazeologizmlər

Ing.: die like flies, rus: умрут как мухи [6], azerb.: qarışqa kimi qırılmaq.

Azərbaycan dilində milçək sözü olsada, qırılmaq (kütləvi surətdə ölmək) feili məhz qarışqa sözü ilə birlikdə frazeoloji birləşmə yaradır. bu isə onu göstərir ki, azərbaycanca qarışqa kimi qırılmaq frazeoloji birləşməsi ilə onun ingilis, fransız, rus dillərindəki qarşılıqları arasındakı oxşarlıq müstəqil inkişaf nəticəsində meydana gəlmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis, fransız və hətta rus dillərindəki frazebirləşmələr eyni mənşəli olub, beynəlmiləl frazeologizmlər fonduna daxildir.

Ing.: a hard nut to crack fr.: noix durea briser-rus: твердый орешек-azərb.: çətin adam ; gönüqalın adam .

Azərbaycan dilində **çətənə qoz** ifadəsi vardır, lakin o, sərbəst söz birləşməsi olub, frazeologizm vermir: başqa sözlə desək, azərbaycan dilində **çətin qırılan qoz** birləşməsi ingilis və rus dillərinə məxsus olan frazeoloji birləşmələrin ifadə planına görə tam eyni olsa da, məzmun planına görə onların eyni deyil, çətin qoz ifadəsi qabığı qalın olub, çətinliklə sınıan (qırılan) qoz növünü bildirir.

Azərbaycan dilində rusca **твердый орешек** (adam haqqında) frazeoloji birləşməsinin müqabilə kimi **çətin adam** frazebirləşməsi işlənir. Amma bu dildə gönüqalın (adam) ifadəsi də vardır ki, burada (örtük) anlayışının ifadəsi heyvanat mənşəli təsəvvür bildiren **gön** sözünün üzərinə düşür, **çətin** anlayışının ifadəsi ilə **qalın** sözünün öhdəsində qalır: bütövlükdə gönüqalın (adam) frazeoloji birləşməsi Avropa mənşəli frazeologizmlərlə müqayisədə daha kobud çalar bildirir [2].

Rus: дрошать как осиновый лист-azərb: nanə yarpağı kimi əsmək (titrəmək). Azərbaycan dilində **əsmək** və **titrəmək** feilləri sinonim olsalar da , bunların frazeoloji birləşmə yaratmaq imkanı eyni deyil. Yuxarıda verilmiş frazeoloji birləşmə, bir qayda olaraq **ürək** sözü ilə ( ürəyim nanə yarpağı kimi əsir), üstəlik səbəb kimi , (kimdən, nədən ötrü) əlaqəsini bildirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əsmək feilinin iştirakı ilə daha bir frazebirləşmə yaranır; bu zaman o, heyvanat adı ilə əlaqədar olaraq işlənib, soyuqdan titrəməyi bildirir: it kimi əsmək.

E.M.Solobuxo [5] belə hesab edir ki, heyvan adlarının iştirakı ilə yaranan beynəlmiləl frazeoloji layların genişliyi bir sıra heyvan adlarının müxtəlif dil kollektivləri tərəfindən eyni, yaxud yaxın rəsmlərə assosiasiya yaratması, insanların heyvanlarla ünsiyyətdə olmaq təcrübəsi, heyvanların insan həyatında böyük rol oynaması ilə izah olunur.

Həmin fikrin haqlı olduğunu etiraf etməklə yanaşı, qeyd etməliyik ki, ümumi semantika bəzi hallarda müxtəlif dillərdə ayrı-ayrı yollarla əldə edilir. Bunu aşağıdakı frazeologizmlərin müqayisəsində görmək olar:

Ing.: when you go through the country of the one-eyed be one-eyed

Rus: с волками быть, по-волчье выть

Azərb: atı atın yanında bağlarsan, ya yalın götürər, ya xurcunun; (həmçinin: atı atın yanına bağlasan, həm rəng olmasa da, həm xasiyyət olar); şəhərə girdin, gördün hamı gözüqırıqdır, sən də ol bir gözüqırıq.

Aşağıdakı nümunələr də bu fikri təsdiq edə bilər:

Ing.: one swallow does not make a summer

Rus: одна ласчка весны не делает

Azərb.: bir gülünən bahar olmaz [4].

Sözümüzü müxtəlif dillərdə təkcə ümumi semantikasına görə deyil, tərkib hissələrinin oxşarlığına görə də yaxın olan nümunələr əsasında davam etdirək: Ing.: if you run after two hares you will catch neither aim.

Rus.: за двумя зайцами погоняться-и одного не поймашь (нфчгв ни одного не поймашь)

Azərbaycanca: iki dovşanın dalınca qaçan heç birini də (birisini) tutmaz (eləcə də iki yana baxan gəc qalar) almanca: wie Hund und hatze

Rusca: как кошка с собакой

Azərbaycanca: itnən pişik kimi (yola getmək)

**Nəticə.** Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, frazeoloji evfemizmlərin tədqiqi istər xüsusi, istərsə də ümumi dilçilik baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Üslubi laylardan hesab edilən frazeoloji evfemizmlər danışq dilinin leksikasının açıqlanmasında əhəmiyyətli olduğu kimi, lüğət tərkibinin zənginləşməsində də əvəzsiz rol oynayır.

### **Ədəbiyyat**

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. Лен.ЛГУ. М:1963 г.326 стр.
2. Bayramov H. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Bakı:1963-cü il.
3. Кунин А.В Курс фразеологии современного английского языка. М.1986 г.
4. Русско –Азербайджанский фразеологический словарь. Маариф, Б:1974
5. Солобухо Э.М. Теория фразеолог. сближения.Изб.Казанского Ун-та, М:1989.
6. Шанский Н.М. Фразеология современного английского языка. М. М:1985 г.
7. Тагиев М.Т. Окружение фразеолог. и слова.Самарканд.Университет, М:1978г.
8. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологич. единиц в русском языке. М.

## **DIFFERENT AND SIMILAR POINTS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH, AZERBAIJAN AND RUSSIAN LANGUAGES**

**Guliyeva Tarana Alasgar, Abbasova Natavan Bekir,**

**Mammadova Arzu Edil**

### **Summary**

One of the ways of formation of international phraseology is connected with the free and independent emergence of phraseological parallelism, characterized by the correspondence of both content and expression plan in different languages. The formation of many phraseological parallels is based on the same reinterpretation of the initial free word combinations and is determined by the influence of linguistic universals and the universalization of human existence.

## **РАЗЛИЧНЫЕ И СХОДНЫЕ СТАТУСЫ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В АНГЛИЙСКОМ, АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ**

**Гулиева Тарана Алескер кызы, Аббасова Натаван Бекировна,**

**Мамедова Арзу Едиловна**

### **Резюме**

Один из путей формирования интернациональной фразеологии связан со свободным и независимым возникновением фразеологического параллелизма, характеризующегося соответствием как содержания, так и плана выражения в разных языках. Образование многих фразеологических параллелей основано на одинаковом переосмыслении исходных свободных словосочетаний и обусловлено влиянием языковых универсалий и универсализацией человеческого бытия.

*Rəyçi: fil.e.d. dos.A.Əliyeva*

*Daxil olma tarixi 05 fevral 2025-ci il*